

Az abrudbányai és verespataki ekkla története.

Abrudbányai ekklésiánk f. évi jul. 3-án ünnepelte temploma fennállásának 100 éves jubileumát. Ennek alkalmából érdemesnek tartjuk, mint egyik ős- és igen fontos kulturális telep történetének vázlatát a vallásközönség jegyzőkönyvei és levéltári okmányai alapján leírni s a templomépítésre vonatkozó pár okmányt közreadni.

Ismeretes a történelemből, hogy Abrudbánya vidéke már a rómaiak nevezetes aranybánya helye volt. Mint ilyent, hazánk elfoglalásakor kétségtelenül magyar coloniával rakták meg. Az arany mindig értékes ezikk volt az emberek előtt s így nem esoda, ha ennek dus termő helye a honfoglalók és telepedők vágyának később is kedves tárgyát képezte.

Erdélynek minden talpalatnyi helye hazafiak vérétől ázott. E tekintetben Abrudbánya az első áldozati helyek közé tartozik. Már a XVI. század elején rettenetes pusztítást kellett kiállnia, mert az unitáriusok templomuk elvételekor azt adják fel, hogy midőn elődeiket Mártinuzzi és Petrovich Abrudbányára telepítették, a templomot teljesen szétrombolva, erdei nagy fáktól körül- és benőve találták, a torony falából a földszine felett alig volt pár ölnyi s az egészet 3000 frittal építették fel, mit okmányokkal igazolni készek.

Az abrudbányai magyarság az unitárius hitvallást mindjárt kezdetben elfogadta s egyike lett legvirágzóbb ekklésiáinknak. Nevezetes arról is, hogy Kárádi Pál alföldi unitárius püspök itt adta ki 1569-ben „Comoedia Balassi Menyhért áruktatásáról“ czimű szindarabot, tehát nyomdájának kellett lennie. Az ev. ref. ekklésia egy századdal később alakult, miután az I. Rákóczy György által megkezdett ref. hívek gyűjtése ugy folytatott, hogy Apafi Mihály már 1672-ben a közpiaczból templomhelyet szakasztatott ki és templomot is építtetett a ref. híveknek.

Az unitáriusok papjuk és tanítójuk fizetésére kezdettől fogva a borvámot (dolgosia) ajándékozták volt, de a mikor a város megszorult, e jövedelmet fordította a városi szükségek fedezésére is. Így történt 1648-ban is, hogy valami szükségében a vámot zálogba kellett adnia, de az unitárius pap és még két unitárius ember a zálogösszeget kifizetvén, a bor vámszedés joga egészen az ekklészia tulajdonába ment át. E jogot a fejedelmek is megerősítették, maga Apafi Mihály is. Mégis a ref. ekkla megalakulásakor Apafi a vám

jövedelmét a két ekkla közt megosztotta, a nélkül, hogy bár a kiváltási összegből valamit megtérített volna.

Az unitárius ekklézsia ezután nyugalomban volt a mult század közepéig, csak az a szerencsétlenség érte, hogy 1724-ben menykő-ütés s 1745-ben égés következtében temploma leégett, harangjai elolvadtak s ezeket nagy költséggel és közadakozással kellett helyreállítani.

A mult század második tizedében a róm. kath. hívek is szaporodni kezdettek, főleg a kath. hitü bányásztisztviselőkből, kikhez Zalatajáró járt fel a plébános. Ennek egyes elejtett szavai aggodalomba ejtették az unitáriusokat, de a vészfelhők csak később jelentkeztek. Ugyanis 1753. nov. 13-ról az abrudbányai ekklézsia értesíti a püspököt, hogy az elmult napokban megfordulván ott Br. Bornemisza Ignác kinstárnok, magához hívatta a város főbíráját, bölöni Mikó Sámuel s templomunknak azonnali átengedését kívánta az ekkléziától azzal a kijelentéssel, hogy ő felségétől paranesolata van az arra tett költségek megtérítése iránt, ha önként átengedik s ő felsége egyéb kegyeivel is biztatta. Mikó azt felelte, hogy az unit. ekklézsia kész segítséggel lenni egy másik templom építésében; de Bornemisza kijelentette, hogy ő felségének nincs szüksége az ök segítségére, hanem csak a templomra, sőt fenyegette azzal is, hogy ha önként nem adják, erővel is el fog vétetni s akkor költség sem fordittatik meg, annak feletta nagyon megjegyeztetik ő felsége előtt magukat. Erre nézve határozott választ kíván. Mikó az ekklésia előljáróit összehíván, hosszas tanácskozás után Mikó által időhaladékokat kértek, de egyszersmind kérdésül tették:

1-ör. Ha átengednék a templomot, lehetne-e reményük más templomhely és költség nyeresé iránt?

2-ör. Lehetne-e ő felsége megegyezésével új templomot építeniök?

3-ör. Csak a templomot kívánják-e, vagy minden hozzá valókat is?

E kérdésekre a kinstárnok azt felelte:

1-ör. Csak a templomot kívánják és mind a harangokat, mind egyéb acquisitumokat s parochiát átengednek, sőt a templomra tett költségben is megfordítanak 1000 Rfrtot.

2-ör. Azzal is erősen biztatta, hogy templomnak való helyet s annak felépítésére engedélyt nyernek.

Ezeket megértvén, még három-négy heti időhaladékokat kértek.

Az ekkla előljárói két pártra szakadtak. Az egyik hivatkozva a szomorú példákra, az unitáriusoknak csaknem törvényen kívül állókkénti helyzetére, nagyobb rossznak kikerülése végett s szent vallásuknak annál biztosabb megtarthatása végett úgy vélekedtek, hogy a fenti feltételek mellett jobb volna a templomot átadni. A másik rész támaszkodva a hazai törvényekre, királyi határozatokra és diplomákra, azt kívánta, hogy jelentsék ki határozottan, miszerint semmiképpen nem adják, hanem ha látni fogják ő felsége decretumát.

Kéri a püspököt, hogy közölvén ez ügyet, a kikkel illik, jó tanácsukkal támogassák s két-három hét alatt utasítást adjanak, hogy Szebenbe menendő küldötteik által válaszolhassanak.

A püspöki válasz tartalma ismeretlen, de az ekkla előljárói 1753. decz. 12-ről a kinestárnokhoz irt válaszukban a templom átadását kilátásba helyezik a következő feltételek mellett:

1-ör. Ha a kegyelmes decretum, mely szerint ígéreteit tette, legalább kivonatban közöltetik.

2-or. Biztos reményt nyernek templomhelynek adásáról és kir. megegyezést más templom éppítettéséről.

3-or. A templom minden tartozékai u. m. harangok, óra, papi ház és iskola, stompok, rétek és egyéb beneficiumok, a melyekkel tényleg él az ekkla, nem követeltetnek.

4-er. Más templom építésében illendőleg segíeyztetnek.

5-ör. Mindezekről írásban biztosíttatnak.

Ennek megtörténte után az abrudbányai unitar. egész ekklézsia nevében adatik a válasz.

Ez ügyre vonatkozólag nincs több adat 1769-ig. Ez évi máj. 29-ről Mária Therezíától egy rendelet érkezett a Guberniumhoz, melyben meghagyja, hogy miután az adatott fel neki, miszerint Abrudbányán az unitáriusoknak van templomuk és isteni tisztelettartásra alkalmas helyök, a r. katolikusoknak pedig a városon kívül, mintegy száműzve, csak fából épült imaházuk, az unitárius templomot adja át a r. katolikusoknak, ha ezek számban felülmulják azokat.

A Gubernium e rendeletre 1769 sept. 5-én négy biztost küldött ki a megszámlálásra. A biztosok sept. 21-ről megtették jelentésüket. E számlálás szabálytalannak találtatván, 1770 márt. 6-án új számlálás tartatott, de daczára azon *szabályszerű* eljárásnak, hogy időközben egy rakás zigány vitetett Abrudbányára, a kik természetesen a katolikusokhoz számítottak, sőt a születendő gyermekeket is számításba vették a r. kath. részről, az unitáriusok közel száz lélekkel többnek találtattak.

Az unitáriusok kérelmet nyújtottak be a Guberniumhoz, esedezve védelemért, mert a r. katolikusoknak fából ugyan, de esinos kinézésű, tágas helyen, a piaezettől alig 140 lépésnyire van u. n. kápolnájuk; mintegy 20 év előtt a város felajálta akár az aranyváltó házat, akár a piaezet, akár más alkalmas helyet, de nekik az a hely tetszett.

Ezzel az ügy ismét nyugodott néhány évig. Ez alatt a lélekszerzés eszközei fokozottabb működésbe hozattak. Az unitárius házastársnak, ha katholizált, nem kellett unitár. hitestársától elválnia, a plébános azonnal megeskette új választottjával. A bányászati német r. kath. hivatalnokok az unitar. munkásokat minden módon kényszerítették vallásuk elhagyására, minden esekély hibáért börtönbe vetették és ha átállott, szabadon boesátották, díesétökre legyen mondva, igen silány eredménnyel. Az unitáriusok már-már teljes biztosságban ringatták magokat annál is inkább, mert 1775-ben a piaezion a r.

kath. templomhely kir. mérnök által kiméretett és költségvetés készítettett. Nem tudták, hogy az akna folytonos munkában van s beszakadó félben tátong lábaik alatt.

1777 decz. 23-ról Mária Therézia — kétségkívül a r. kath. püspök információjából — kiadta a rendeletet, hogy miután Abrudbányán a katolikusok többségben vannak, az unitáriusoknak Abrudbánya területén van még egy templomuk, — ezélován ezzel a verespataki oratóriumra — s helyt Abrudbányán is isteni tisztelet tartására alkalmas más épületük, az unitárius templom adassék át a római katolikusoknak.

E rendeletről a Gubernium 1778 febr. 10-ről azzal értesíti az unitárius püspököt, hogy a templom átvétele iránt az erdélyi (róm. katolikus) püspököt s az átadás iránt az alsófejmegyei continua táblát értesítette.

Az Abrudbányai unitár. ekklezsia megtudván a nagy csapást, könyörög a Guberniumnak, hogy fejtse fel ő felsége előtt a körülményeket, s ha akkor is kívánja a templomukat, rendeljen más alkalmas helyet és költséget új templom építésére a hazai törvények szerint; a felség újabb határozatáig fügessze fel az átadást.

A Gubernium 1778 febr. 26-ról azt a választ adja, hogy nincs hatalmában az átadást meggátolni, mivel feladásuk szerint nincs alkalmas helyük s Verespatak távol van, utasította a Continua táblát, hogy a maga kebeléből küldjön két biztost a két felekezetből u. m. Szentpáli v. ispánt és Prentits jegyzőt, kik ez ügyet megvizsgálván, s mindkét vallásu lakókat kihallgatván, alkalmas templomhely felől tegyenek jelentést.

Az átadás iránti rendeletet a kir. gubernium leküldvén Alsófejr vármegye u. n. Continua táblájához, ez Prentits Ilyés és Pál Ferencz személyében biztosokat küldött Abrudbányára, kik 1778. márt. 7-én az unitárius ekkla előljáróit összehívták, a rendeletet kihirdették s intvén őket az alattvalói hűségre és engedelmességre, a templom kulcsát átadták, melyet a katolikusok, másnap vasárnap levén, felszenteltek. Ugyanekkor a borvámot is ugy rendezték a biztosok, hogy eztán minden koresmáros annak a felekezetnek fizessen, a melyhez tartozik, az oláhok pedig a r. kath. egyháznak, ni ellen a ref. és unitar. egyházak hiába tiltakoztak.

A Mária Therézia uralkodását oly szomoruan jellemző erőszakos eljárás az unitáriusok nem nyugodtak meg. A Bölöni Mikó Lőrincz és Fikker Ferencz személyében azonnal követeket küldöttek Bécsbe, kik apr. 27-én a felséghez beadott terjedelmes folyamodásukban elmondják, hogy mint hiteles okmányokkal igazolhatják, elődeik a templomot teljesen összerombolt állapotban vették volt használatba, több mint 3000 Rfrtot költöttek helyreállítására. Elmondják, hogy a reformátusok Abrudbányán felszaporodván, Apafi Mihály kivánságára az unitáriusok a piacon illő templomhelyet adtak, melyre 1672-ben épített ref. templom költségeihez is illő segítség járultak.

1724. aug. 2-án menykőütéstől templom és torony elégett, a harangok és óra elolvadt, ezeknek saját költségükön való helyreállítása sokba került; 1745-ben a templom fedele újból elégett s ennek helyreállítása, valamint 1759-ben a cinterem körül árulószíneknek építése tetemes összeget kívánt. A közben szaporodván a r. katolikusok, ezek számára is illő hely adatott a piacon templomnak és toronynak, de ezt nem fogadták el. A plébánus már akkor kijelentette, hogy a püspöknek csak az unitárius templom kell.

Az elvétel indokait megdönteni igyekeznek a következő észrevételekkel:

1-ör. *Első indok*, hogy a r. katolikusok őket számban felülmulják. Ez nem áll, a mit egy újabb lélekszámlálással be tudnak bizonyítani.

2-ör. *A második indok*, hogy az unitáriusoknak van a templomon kívül más alkalmas házuk, szintén minden alapot nélkülöz, mert a néhai Kovács Lőrincz Pál által nekik hagyományozott szép házat csekély árban még 1755-ben aranyváltó-háznak átadták a városnak, nehogy ezt innen elvigyék.

3-ör. *A harmadik indok*, hogy az unitáriusoknak van más templomuk is városi helyen, hol az isteni tiszteletet gyakorolhatják. Ez is tévesztés, mert csak a távol levő Verespataokban boronákból épült s még az ottaniaknak is szűk oratoriumok van.

4-er. *A negyedik indok*, hogy a katolikusoknak isteni tiszteletre alkalmas templomuk vagy helyük nincs, mert csak fatemplomuk van, az is egy hegy oldalán egyedül, mintegy számkivetésben. Erre azt felelik, hogy fából van ugyan, de tágas és annak idején önként választott helyen, az unitusok temploma szomszédságában. Hogy pedig nem előkelőbb helyen van, annak a katolikusok eszupán az oka, mert ez előtt több évvel, kiküldött biztosok előtt akár az a ház, mely ma aranyváltó hely, akár a piacon nekik kijelöltetett, ezek akármelyikére építhettek volna ő felsége segédelmével, úgy mint más bányahelyeken, nevezetesen Verespatakon is történt.

Mindezek alapján kérik ő felségét, hogy az őseik által nagy költséggel több versen helyreállított templomot nekik adassa vissza, vagyha ez előttök ismeretlen okokból nem volna lehetséges, egy új templomnak szakasztasson ki alkalmas helyet s a hazai törvények szerint az építésre kellő segítséget rendeljen.

Még egy második folyamodást adtak a követek Bécsben, melyben kérelmüket még bővebben és hathatósabban indokolják.

Hasonló tartalmú több rendbeli folyamodást adtak be követeik által Szebenben a Guberniumhoz. Nem érdektelen megemlíteni, hogy Bécsben a két küldöttnek fényes ajándékokat tettek, ha bár egyelőre titokban a r. kath. vallásra térnek.

A sok könyörgésnek eredménye egy 1782. márt. 27-én Bécsben kelt rendelet lett, mely szerint az abrudbányai közönség köteleztetett, hogy templomnak való alkalmas helyet szerezzen s az arra építendő templom költségeiben a hazai törvények szerint kiszabott segítség-

gel (concursum) legyen. E rendeletet a Gubernium 1782. apr. 16-ról azon meghagyással küldötte meg Alsófejérmegye tisztségének, hogy biztosok által az unitáriusok részére alkalmas helyet szakasztasson ki.

A megye fel is küldötte Prentits Ilyés főbirót és Boér Pál viceispánt, kiknek jelenlétében a közpiaczból kiméretett 20 öl hosszú és $6\frac{1}{2}$ öl széles hely 1782. aug. 29-én. Ekkor a város a piac nagymérvü megszűkülését látván, templomhelyül megvette 1200 Rfrton a Rácz-féle telket, mely a patak mellett, mély vizes és félreeső helyen volt az unitar. iskola telkén alól, minthogy erre keskeny volta miatt a templom el nem fért, a város tulajdonát képező aranyváltó ház kertjéből is ragasztottak hozzá; ennek azonban a kamaraispán ellene mondott, tehát a jó békesség végett visszadták s kárpótlásul adtak az ekkléziának két darab rétet. Az adott helyen a templom a kamarának visszaadott kert nélkül nem fért el. Az unit. ekkla a maga régi iskolaházát, melynek telke az utczára vág ki, elrontván azt fordította a templom helyéül; de így sem volt elégséges, azért a maga régi, piaczoron fekvő, igen alkalmas és széles telkü parochialházát az oskolája mellett levő Gelei-házszal, ráfizetés mellett, elcserelvén, ennek telkéből szakasztott a templomhelyhez, mi által az annyira megszűkült, hogy alig maradt egy ölnyi széles bejárója. Az iskolát pedig áttette a várostól kapott Rácz-féle telekre. Ezen a telken volt egy romladozott faépület is, ebben kezdette az isteni tiszteletet folytatni. Ide épített harangozó-házat s állította fel a haranglábat.

Minthogy pedig a rendelet csak a templomot rendelte átadni, a comissio nem is adott egyebet, holott a r. kath. püspök a parochiát, iskolát, stompokat, réteket is követelte, csak az óra és harangok követelésétől állott el. E miatt a Gubernium 1783. jan. 9-én kelt végzésével ujból kiküldötte a biztosokat azon meghagyással, vizsgálja ki, mik tartoznak a templomhoz és mik a parochiához. Ugy látszik, az unitáriusok okmányokkal igazolták, hogy a parochiát, iskolát, stompokat és réteket saját költségükön szereztek, mert ezek birtokukban hagyattak.

Az elvett templom körül volt s az unitáriusok által épített 28 áruló szin helyett a város 1783. decz. 11-én kelt, a megyei biztosok által is aláírt szerződés mellett átadatott az unitárius ekkléziának a Verespatak felé vezető sikátor hosszában, a parochialis házzal szemben 9 szint, a piaczon a városi tömlőcz körül ismét 19 szint.

A biztosok mindezekről jelentést tevén a Guberniumnak, ez 1784. jan. 17-én azzal a meghagyással hagyta helyben, hogy a városi más vallásnak is segítséggel legyenek erejükhez képest kézi és szekérmunkával.

Ezen magas rendelet végrehajtására a Gubernium 1784. márt. 24-én és máj. 8-án kiadott utasítása következtében a continua táblai biztosok az adandó segély elintézésére újra megjelentek s összehíván a tanácsot és communitást, kihirdették a fenti rendeletet.

A városi tanács és esküdt közönség hosszas tervezgetés után, az egyesek megkímélése tekintetéből, abban állapodott meg 1784.

oct. 12-én, hogy az építési költségre fordíttassék az egyes ekklézsiák által évenként a koresmárosoktól gyűjteni szokott borvám s hozassék be a boeskorvám, mivel a lakosok a bányaművekkel ugy el vannak foglalva, hogy a kézi és szekérnapszámmal való segítség igen hátrányos lenne s szekér alig van három a városon. A boeskorvámot 10 krban, a borvámot hordónként az eddig fizetett 3 helyett 6 máriásban állította meg. Tette ezt a communitás azon joggal, melylyel többször is élt. Így 1756-ban is nagy adósságba vevén magát a város, a felvett költsön törlesztésére, közös megegyezésből, a borvám fordítatott egész 1773-ig.

E megállapodást ő felsége 1785. jun. 9-én helyben hagyta s azon parancsolattal küldte vissza, hogy a templom költségvetése és helyrajza felküldessék, a mely rendeletnek az ekklézsia sietett is eleget tenni.

A segítség tekintetében nagy akadály merült fel. A református ekklézsia külső tagjai ugyanis tiltakoztak az ők ekklézsiáját illető borvámnak e czélra fordítása ellen, habár a városi tanácsnak ref. tagjai, maga a ref. gondnok is, minden szó nélkül aláírták volt a határozatot. Előbb közel 40 esztendeig tartó versengés támadott. Később a r. kath., unitus és disunitus ekklézsia is hozzájok esatlatkozott. A sok folyamodásnak, tiltakozásnak, kihallgatásnak se szeri, se száma. Mindkét fél minden újabb kérdésben a guberniumhoz és az udvarhoz apellált s a mint könnyen következtethető, mindig az unitáriusok húzták a kurtát. Bámulat fogj el az embert, midőn látja azt a kétszinű szerepet, melyet ugy a Gubernium, mint az udvar játszik. A mit ma ígér vagy határoz, holnap visszavonja, leszállítja, félre csúri, csavarja. Világosan látszik, hogy a czél az egész templomépítésnek megakadályozása és az unitáriusok végképeni elsorvasztása.

Az unitáriusok egyetlen lépést se tehettek az udvar engedélye nélkül. Minden legkisebb kérdésben Bécs döntött s évek teltek, míg a válasz megérkezett.

A templom tervét és költségvetését a kormány felülvizsgálván 1789. a költséget munkában és anyagokban 8351 Rfrt 5½ krban, a szekér és tenyeres napszámot 1464 Rf. 29 krban, összesen tehát 9815 Rf. 34⅓ krban állította meg. Előbb azt rendelte volt, hogy az összes borvám, a városi tanács végzése szerint e végre választott személyek által mind addig e czélra gyűjtessék és fordíttassék, míg a 9815 Rf. 34⅓ kr. kitelik. Amde már 1784. febr. 12-én kelt rendelet oda változtatta, hogy a ref. ekklézsiának évenként adassék ki a vámból 50 Rfrt s a reformátusok gyalog- és szekérmunkával való segedelemmel járuljanak. Ekkor a r. katolikusok is kívánni kezdték a magok részét, ugy hogy a borvámából az unitáriusok nem kaptak semmit, se gyalog- vagy szekérsegedelemben nem részesültek. A város meghatározta a boeskorvámot, melyet a városban vásárolt minden boeskor után a népnek kellett volna fizetnie, de a zendüléstől tartva, nem merté életbe léptetni.

Látván így az unitáriusok, hogy segítséget innen nem kapnak, azt kérték, hogy a kincstár adjon kölcsön, mire azt a feleletet nyerték, hogy a háborus idők eltelte után ez irányban folyamodhatnak. A szomorú tapasztalat meggyőzte, hogy hiába való lenne minden további folyamodás, többé tehát ily kölcsönt nem is kértek.

Isteni tiszteleti hely nélkül nem maradhatván, a templom helyéül megszerzett telek patakfelőli részén volt rozszant faláznak egyik oldalát kivették, deszkafallal kitoldották volt. E színbe jártak, míg a templom elkészült. Ez a szín annyira elkorhadt, hogy a templom-építést tovább halasztani veszélyesnek tartották. Ezért saját erejükre támaszkodva, munkához kezdettek. Az ekkleziásának minden tagja önként megróttá magát, az asszonyok, legények, leányok külön-külön listákban minden napra 6—6 krt fizettek. Az ekkleziásának a hagyományokból birt stoppokból, rétekből, piaci színekből befolyó jövedelmeit, a többi ekkleziások és egyes buzgó hitrokonok adományait e célra szánták és fordították. Mindez azonban megközelítőleg sem volt elegendő, úgy hogy mikor 1802-ben a közel 16,000 Rfrtba került templomot teljesen bevégezték, 7314 mfrt adósság nehezedett az ekkleziás pénzárára.

Ő felsége 1790. máj. 25-én a tervrajzot és költségvetést helyben hagyván, a szerződést Gosz aliás Nagy Józseffel 1793. július 1-én kötötte meg Rákosi N. József gondnok, mely szerint minden anyagot az ekkleziás ad, de minden kőműves munkát, ideértve a cserepezést is, ács munkán kívül ő tétet 3 év alatt, miért 5300 mfrtot kap. Az új templom építéséhez 1793. aug. 1-én kezdettek azon a megszerzett helyen, melyen jelenleg is áll. Az építés teljesen 1802-ben végződött be. Ezen egész idő alatt eurátora s mondhatni lelke volt az ekkleziásnak Rákosi Nagy József, a kinek éjjel-nappali gondoskodása mellett nagy anyagi áldozatai valóban lélekemelőek. Rajta kívül különösen a bölöni Mikó, Fikker, Gelei, Árkosi, Ürmösi, Göndöl, Gedő, Száknovies, Székely, Zudor, Dálnoki, Derzsi, Lénárt családok tűnnek ki áldozataikkal. Felemelő látvány, miként vetekednek előlegezett követeléseik elengedésében. Így pl. Gelei József szekere és marháival egy nyáron követ, téglát, meszet, porondot hordat, minek értéke (1795.) 64 mfrt. Ez összeget azon kívánsággal engedi el, hogy halálakor ingyen harangozzanak.

Érdekesnek tartom megemlíteni, hogy cserepet Szász-Sebesből, ablaküveget Szebenből szereztek 1798-ban. Ugyanez év aug. 1-én rendelték meg a kétféle nyiló tölgyfa-ajtót 65 Rfrtban, úgy hogy deszkát az ekkleziás ad s Kiasasszony napjára kész legyenek. Aug. 20-án kötöttek szerződést 38 ülőszék iránt is, melyek a kolozsvári templombeliekhez hasonlóak legyenek, darabja 6 mfrt árban.

Hogy a szerencsétlenség nem jár magára, azt elég fájdalmasan tapasztalták abrubányai hiveink a múlt században is. Az egyházi pusztulást követte az egyéni is. Az u. n. Hóra-lázadáskor ugyanis 1784. nov. 6. és 7. az oláhok nagy serege rohanta meg a várost. Felégették, elpusztították és kiraboltak mindent, a mi a magyaré

volt. E mellett kihirdették, hogy a ki 24 óra alatt az oláh vallásra át nem keresztelkedik, irgalom nélkül megölik, mely fenyegetéseket azokon, a kik bányákba nem menekülhettek, kegyetlenül végre is hajtottak. Hivatalos kimutatásból látom, hogy ekkor a görög vallásra

	<i>kereszteltek :</i>	<i>megöltek :</i>
az unitáriusok közül	548-at	63-at,
az ev. reformátusok közül . .	468-at	40-et,
a r. katolikusok közül . . .	65-öt	7-et,
a lutheránusok közül	41-et	3-at.

Maga Bartók János papunk és esperesünk is egy bányában menekedett meg, de a futásközben eltévedt két gyermekét kellett később az oláh szentelt víztől tisztára mosnia.

A ref. toronyra oláh keresztet tettek.

Az ekklézsia kénytelen volt több fekvőit eladni, a nagy adósság mégis meg volt, melyért perrel támadták meg. Ezért 1802-ben ismét folyamadott a Guberniumhoz a borvám megadásáért vagy más segedelemért. A Gubernium 1807. decz. 21-én kelt rendelete által a vámot 7314 mfrt adósság törlesztésére rendeli, mire újra megindult az áldatlan harc a különböző ekklézsiaiak közt, a mi 1815-ben azzal végződött, hogy a Gubernium azokat minden fizetéssel vagy segítséggel való járulás alól felmentette. A hitelezők az unitárius ekklézsia összes vagyonát lefoglalták. Az unitáriusok most se maradtak csak e nyomorúsággal. Bizonyos oldalról feladás történt, hogy templomuk összeomló félben van, mire a Gubernium sietett azt bezáratni. Még ez se volt elég. A ref. ekklézsia előljárói panaszt adtak be, hogy az unitárius ekklézsia piacon levő boltjaiban levő mészárszékek megrontják a levegőt. Az unitáriusok hiában hivatkoztak arra, hogy csak két boltban árulnak húst; a ref. templom körül levő boltokban is ugyanezt teszik; de így van ez Kolozsvárt, Tordán stb.; nem a mészárszékek, hanem a piaczi sok piszok veszélyezteti a levegőt. Mindegy; az unitáriusok 19 boltját a régi tömlőcezel együtt 1817. augusztusban széthányták.

Igy a pusztító ár valóban elborította egyik legszebb, legbuzgóbb és áldozatkészebb ekklézsiainkat, de az isteni gondviselés kiségitte a piszkos habok közül. Vallásközönségünk egyes hívei és ekklézsiai oly szépen adakoztak, hogy némi még megmaradt fekvői eladásával adósságait kifizethette. Különösen meg kell említenem Petrichevich Horváth Miklós főgondnokunkat, a ki 1000 frttal járult a közsegedelemhez. Ezt e derék ekklézsiaink már csak azért is megérdemelte, mert tagjai kolozsvári főiskolánknak 1718 után évenként 20 frtot adakoztak, mit az ekklézsia 1788 óta 40—60 frtra egészített ki. Ezenkívül 1712 óta minden innepen két-két légátust járatott.

A templomot kir. mérnökök véleményadására a Gubernium csakugyan kinyitatta, valamint az elhányt boltok anyagából, igaz,

hogy a patak mellett félreeső helyen, 17 más színek építését megengedte. 1820. márcz. 20-án folyamodtak ugyan mind az építési költségeik, mind a boltokbeli káruik megtérítéséért, de természetesen eredmény nélkül.

E század harmadik tizedét tehát megfogyva és teljesen elszegényedve kezdette meg egykor oly gazdag ekkleziánk, de meg volt hűveinek őseitől örökölt hűsége és áldozatkészsége, mely a sok vesztéséget kipótolta. Jött azonban 1849. május gyászos napja, mely a virágzó város magyar lakossága nagyrésztét sirba döntötte, a várost a földdel egyenlővé tette. Ne időzzünk a fajgyűlölet szülte vérfa-gyasztó jeleneteknél. A bős vadnágnak az unitáriusok közül áldozatai lettek Füzi Ferencz lelkész, Sándor József tanító és a hűvek nagyrésze.

Papot csak 1852. februárban választott csekély számú hűvek erős hitű serege. Idáig Ürmösi Lajos öreg atyánkfia mint egy ős próféta teljesítette a papi teendőket bibliaolvasással, keresztelt és temetett egy-egy miatyánk mondásával. Lassanként, közadakozással támogatva, helyreállított az Istenháza is, melyet a ref. atyafiakkal készséggel megosztottak, míg a maguk templomát romjaiból ezek is helyreállíthatták.

Vajha a gondviselés szárnyai alatt mind az unitáriusok, mind a más felekezetbeliek békességben és egyetértésben imádkozhatnák a következő századokban istenöket!

Az ekkleziá jöl tevői.

A jöl tevők névsora nagyon hiányosnak fog találtatni, de a kezembe került adatok csak ezekről emlékeznek. Bővebb kutatás és a véletlen, meg vagyok győződve, a névsort szaporítani fogja. Megjegyezni kívánom, hogy a templom építésre történt adakozásokat azért mellőzöm, mert, ezek felvétele esetében az ekkleziá minden egyes tagját évek során át fel kellene vennem.

1. 1648. jul. 27-én a koresomák jövedelmét a zálogból az ekkleziá javára 60 nehezék arannyal kiváltották; *Szörös Péter* adott 40, *Mártzi Pál* 10, *Baranyai János* helybeli lelkész 10 nehezék 17 grádusu arany éró pénzt. 2. *Szörös Erzsébet* 1668. ajándékozott egy ezüst poharat, kívül belől aranyozottat. 3. *Fikker Márton* 1680. ajándékozott egy darab kétejteles kannát. 4. *Szörös Erzsébet*, *Fodor Sámuelné* és *Mártzi Sámuelné* több keszkenőt, urasztali abroszt és szószek takarót arannyal kivarrva. 5. *Böloni Tana* János pap, 1710. febr. 2. ajánd. egy keresztelö félejteles ón kannát. 7. *Rákosi Ilona* 1711. decz. 18. ajándékozott egy ezüst, belől aranyozott tárgyért. 7. *Kovács Lőrincz Pál* 1726. ápr. 7-én egy házat ajándékozott, mely 1755. ápr. 2-án eladatott a városnak aranyváltó háznak. 8. *Szörös Anna*, *Szabó Simon* curátor neje 1738. márt. 30-án testált stompot Verespatak torokban. 9. *Mikó Sámuel* 300 mfrtot. 10. *Jobbágy András* 1741. jan. 8-án Korna torokban két stromp árendájá-

nak minden 10-ik frtját. *Giroti* Susána 1759. egy stompot testal az orlyai tó vizén. 12. *Letenyai* Rebeka 1778. egy stompot át az orlyai-tó vizén. 13. *Dálnoki* Mihály testal egy 850 rfrton véd házat és 200 rfrtot. 14. *Mártzi* Anna testál a buesumi patakon egy malmot és 800 frtot. 15. *A kolozsvári* ekklesia 1785-ben egy nagy ezüstből való aranyozott poharat. 16. *A tordai* ekklesia 1786. egy urasztali 43 lat és 1 könt nehéz poharat. 17. *Petrichevich* Horváth Ferencz 1786. főgondnok, urasztali abroszt emek és verespatakinak. 18. *Székely* Ferenczné 1799. jul. 3-án testált 102 frtot. 19. *Szentkirályi* Ferenczné, Péterfi Hedvig 1800. testált 250 rfrtot. 20. *Símó* Ferencz 1803. nov. 28-án testált 112 frtot. 21. *Ózv. Rákosi* N. Péterné, Konez Judith 1805. ápr. 23-án testált 300 vfrtot. 22. *Petrichevich* Horváth Miklós főgondnok 1812. ajándékoz 1000 mfrtot.

Papok:

Abrudbányai papok voltak, a mint Uzoni J. István *Histor. Eccles. II.* 867. lapon 1770-ig leirta s az azutániakat a jegyzőkönyvekben megkaphattam:

1. *Brassai* Márton, ez kezdette e vallást itten hirdetni. 2. *Torockai* Pál, emek utóda a 18-ik százban még éltek Abrudbányán. 3. Bányabükki *Vas* Boldizsár, ez valami hibájáért felfüggesztetett volt de a főtan. 1607. jun. 10-én Péchy Simon papjátul ajánlta. 4. *Rétyi* János 1607—1615 közt. Mint kövendí pap halt meg 1617-ben. 5. 6. Ki vagy kik voltak a következő Baranyai Jánosig — ismeretlen. Valószínű, hogy két ismeretlen volt, miért ezeket az 5. és 6. sorszám alá helyezem. 7. *Baranyai* János Kolozsvárt tógás diák lett 1626-ban. 1643-ban már itt volt pap a Tordán tartott zsinat jkv. szerint. Neve előfordul a Bede Dániel püspöknek 1648. jul. a vamról irt okmányában is; de ekkor már nyugalomban lehetett, mert Derzsi Máté is itteni papnak iratik. 8. *Derzsi* Lénárt Máté. Iklódról hozatott, 1660. Tordára ment. 1648. máj. 20. mint abrudi pap hívja lakodalmaára a diákokat. (Lásd Tordai papok közt. *Ker. Magvető* 1888. 89 l.). 9. *Hidvégi* Tamás 1660—1663. Innen Kövendre ment. 10. *Kökösi* Tóbiás 1664—1666 ápr. 24-ig. 11. *Hidvégi* Tamás 1666. A ki fennebb is volt már egy izben. 12. *Andrásfalvi* Mihály. 1652. szentelik fel, honnan és mikor jött nem iratik. 13. Dészfalvi *Feres* Tamás. 1693—1703. 14. *Csép* Bálint 1703—1705. 15. *Bölöni* Tama János 1705. máj. 1-től 1716. ápr. 24-ig. Ekkor ment Torockó-Szent-Györgyre. 16. Karásonfalvi *Feres* András 1716—1724. 17. *Rafay* Mihály 1724 ápr. 27-től 1751-ig) A Collegiumból ment. Innen Kövendre ment, hol meghalt 1760. Ennek papságában Verespataknak 1737. felszentelt pap határoztatott, úgy hogy az abrudbányainak káplánja s az ekklesia is továbbra filiája legyen. (Lásd a pontokat *Prot. Ger. Cons. I.* 1629—1737. 400 l.). 18. *Tordátfalvi* György 1751. ápr.—1760. apr. Csitt-szentmártoni papnak kineveztetett 1736. máj. 5-én, honnan ment Szabédra, innen

Sz.-Lászlóra s innen Abrudbányára, Aztán Kövendre, Szt.-Mihályfalvára, Kis-Sárosra. 19. *Bartha* Mihály (toroczkói) 1760—1778. 1768. ápr. 27-én a Collég.-ből vitetett. Ennek idejében 1769. Pólinus plebánus, midőn Zalathmára ment, hogy az ottani kath.-kal visszatérve, a mi templo.-t elfoglalja, ott az überreiternél, frustoknál ütötte meg a gutta. 20. *Bartok* János 1778. ápr.—1785. 1778. jan. 17-től esperes. Jött Várfalváról s ment Kövendre. 21. *Uzoni* J. Domokos 1785. jun. 13-ról ment a Colleg.-ből. Uzoni J. I. történeszünk fia. 1788. oct. végéig szolgált. Ekkor az ekklesia és Consistor engedélyével a bécsi akadémiára ment. Egyezséget kötött Balla József mesterrel, $\frac{1}{2}$ fizetés mellett vigye a papságot az ő visszatéréig. 1790. május 23-án meghalt Bécsben. 22. *Balla* József 1788. nov. 1-től 1793. ápr. 24-ig. 1789. jun. 13. felszentelik, az Uzoni haláláig csak káplán volt, ekkor lett r. pappá. Innen Aranyosrákosra rendeltetett. 23. *Máthé* Elek, 1793—1800. aug. 1-ig. Csokfalváról jött és Tordára ment. 24. *Nagy* Pál (laborfalvi) 1801. szept. 1-től 1804. ápr.-ig. A papságról lemondott és városi tanácsos lett. Unokája Dr. Nagy Károly, az ekklesia jelenlegi gondnoka. 25. *Barabás* Ferencz, 1805. ápr.-től 1809. ápr. 24-ig. 25. *Barabás* Sámuel 1809. ápr. 9-től 1813. ápr. 24-ig. Tordára ment s onnan D.-Szt.-Mártonba. 27. *Máthé* Mózes. 1813. jun. 15-től 1822-ig. 28. *Kanyaró* Mihály, 1822. ápr. 24. † 1826. ápr. 8. D.-Szt.-Mártonból rendelte a főcons. 1822. jan. 23-án, de csak ápr. 24-én foglalta el az állást. Hirtelen halt meg. Bizonyos szerenesétlenség miatt felvölt függesztve. Felfüggesztése ideje alatt káplánok voltak. 1825. májustól. 29. *Ferenczi* Dávid, de ezt a Repr. Condist. 1825. nov. elrendelte, 1825. nov. 13-án sürgősen más káplánt kér, míg a Kanyaró ügye eldől; nov. 18-án ki is neveztetett. 30. *Zoltán* József, ennek pappá rendelése után 31. *Koronka* Antal 1826. okt. 1-ig. 1826. ápr. 23-án tartott Consist. ülésben az ekklesia jelenti, (Prot. 1824—1831. 136 l. 34. sz. a.) hogy *Kanyaró M. meghalt* s kér más papot. Az esper. Candidáltasson 3 egyént, kik közül bármelyiket elfogadhassa. 32. *Füzi* Ferencz, 1826. aug. 13-től 1849. máj. Bágyonból 1826. aug. 13. Abrudbányára rendeli a Consistor az ekklesia által kijelölt Sárdi S. árkosi, Molnár M. korondi és Füzi F. bágyoni papok közül (Prot. Gen. Consist. IX. 1824—1831. 159 l. 65. sz. a.). Az oláhok 1849. máj. az ekklesia javait elfoglalták, egymás közt elosztották. Széký S. 1849. decz. folyamodott br. Wohlgemuthoz — a ki visszaadatta. 33. *Tordai* József, 1852. jan. 4. † 1856. szept. 29. 1852. jan. 4-én neveztetett ki 4—1852 Repr. Cons. sz. a. de téli vizsga után ment; fizetése 300 pfrt 11 hosszú öl fa, szállás és koszt. 34. *Szederjesi* Ferencz, 1857. jan. 18.—1865. Tordai iskola-főnökségből rendeltetett ide, meghalt ugyan itt 1865. 35. *Mozes* András 1866. jul. 1. 1881. nov. 1. sz.-kereszturi isk. főnökségből választotta meg az ekklesia; innen a kolozsvári ekklesia választotta meg egyik papjának s a főtanoda theol. tanárnak. 36. Dr. *Barabás* Abel, 1882. febr. 6-tól 1887. aug. 31-ig. Iskola-főnök volt Kolozsvárt, kinevez-

tetett 1881. decz. 15-én, de a téli vizsga miatt csak 1882. febr. 6-án ment el. A temesvári főreáliskolához nereztetett ki tanárnak, mint philosophiára képesített tanár. 37. *Mozes Mihály* 1887. nov. 1. Jött Hévizről; beköszöntött nov. 13-án.

Abrudbányai tanító mesterek.

1. *Baranyai* Ferencz 1627. máj. 27. (Az anyakönyvbe ez iratik „Abrudb.-ra utazik“ de minek? 2. *Árkosi* János, 1633. jun. 12. 3. *Buni* Miklós, 1636. máj. 15. 4. *Szotyori* Pál, 1647. márt. 17. 5. *Adámosi* János, 1654. márt. 7. 1661-ben érlaki pap volt. 6. *Ajtai* György 1658. apr. 28. 1669. n.-ajtai papnak iratik. 7. *Árkosi* István 1665. jan. 22—1667. 8. *Derzsi* István 1668. febr. 15—1671. 9. *Gagy* János, 1671. jun. 15. 10. *Karácsonyfalvi* András 1673. jun. 10. Colleg.-ból ment 1673. jun. 10. 11. *Kökösi* Tobiás 1677. jul. 22. 12. *Bölöni* Mikó Máté 1680. szept. 24—1694. ápr. 24. Hivataláról lemondott és a város főjegyzője, majd főbirája lett. 13. *Vjfalvi* Ferencz 1694. máj. 5—1697. apr. 24. Visszament a Collegiumba. 14. *Kövendi* Ferencz 1697. ápr. 30. 15. *Sztiváni* György 1699. máj. 26. 16. *Sztiváni* Berde Pál, 1703. ápr. 26—1716. ápr. Ez ekkor átment Verespatakra s lett első lévitája az ekklesiának kitetszik az 1725. jan. 20. (püsp. visit. protocol 1692—1735. 168 l.) tartott püspöki vizsgálat jegyzőkönyvéből, hol többek közt meg-hagyatik, hogy a verespataki atyafiak ha külön gyülekezetet akar-nak tartani, röjják meg egymást és abból fizessék a közöttük lévő szolgálattevőket. 17. *Szentmártoni* Pál, 1716. máj. 9—1719. Colleg.-ból ment. Pap lett. 18. *Székely* György, 1720. jan. 27. 19. *Sebestyén* András, 1725. ápr. A főcons. a kövendi mesterségből rendeli ide. 20. *Gedő* György 1730. máj. 12—1737. ápr. városi főjegyző lett. Ennek volt utóda az 1855. aug. 29-én elhalt Gedő József. 21. *Kilyéni* Mihály (kökösi) 1737. máj. 4—1748. ápr. Pap lett D.-Szt.-Mártonban. 22. *Nagy* Elek (n.-ajtai) 1748. máj. 5.—1751. 23. *Maksai* Mihály (torozkói) 1751. apr. 26.—1757. 24. *Ürmösi* B. István 1757. apr. 22. Utódai most is élnek Abrudbányán. Eredeti családi neve Boldizsár. 25. *Körispataki* P. József 1763. máj.—1767. A főt. Almásra rendelte. 26. *Újszékeli* Mózes 1767. ápr. 24. 28. *Balla* József, 1786. oct. 1—1788. 29. *Székely* István, 1788—1791 május 1-ig. Pap lett Kál-ban. Székely Sándor püspök apja. 30. *Gálfalvi* György, 1791—1792 máj. 31. *László* Pál, 1792. jun. 1—1796 ápr. kidei pap. 32. *Árkosi Veres* Gábor, 1796 máj. 1—1807 ápr. Városi jegyző lett. 34. *Sárdi* Sámuel, 1807 ápr. 12—1811 ápr. 24. Vargvasra mesternek rendeltetett. 34. *Biró* Mózes (szindi) 1811 máj. 1—1813. 35. *Aradi* Sámuel, 1813 ápr. 28—1818. 36. *Kovács* Miklós (oklándi) 1818—1824. Innen ment Verespatakra 1824-ben. 37. *Máthé* András, 1824 jul. 24—1837. Kolozsvárra vitetett kántornak. 38. *Füzi* údor 1837. Kénosba papnak. 39. *Márkos* Áron 1842. Ez r. kath. és Verespányán Cantor lett a plébánus esábitására, mert évi 20 frttal többet ott. Léha, könnyelmű fiu volt, hamar elhalt. 40. *Sándor* József (járai) 3. márt. 13-tól 1849. máj. 19. Az oláhok megölték.

A verespataki ekklesia.

Az abrudbányai ekklesiának a mult század közepéig Verespatak filiája lévén, kiegészítésül ennek története is legyen igen rövidesen megemlítve.

1716 ápr. 24-ig a verespataki hívekhez Abrudbányáról jártak ki a belső emberek. Ekkor az abrudbányai tanító *laborfalvi Berde Pál* mint lévita Verespatakra vitetett s az anya-ekklésia külön tanító-mestert kapott. 1725-ben még élt, de 1731. neje már özvegy.

A zsinati főtán. 1737. meghatározza a két ekklesia megegyezése alapján, hogy ezután Verespataknak is legyen felszentelt papja, de úgy, hogy az Abrudbánya káplánjának, valamint az ekklesia az anya filiájának tekintessék ezután is s mindkettő függjön az anyától. (Protoc. Gen. Cons. I. 400. l.) Verespatakon csak fából épült imaház volt. A jelenleg is meglévő szép kőtemploma építéséhez 1796. jul. 1-én kezdettek. Abrudbánya keserű sorsában Verespatak is osztozott úgy 1784. mint 1849-ban.

Papjai voltak:

Legelőször 1748. márcz. 1-én rendeltetett ide r. pap a főcons. ez évi végzése folytán 1. *Szaknovich* Izsák személyében, a kolozsvári Colleg.-ból a ki ez évi jun. 15-én fel is szenteltetett. Innen 1764 apr. 24-én Kolozsvárra vitetett a lengyel unitár. ekklesia papjának. 2. *Bakó* István, 1764—1774. Innen Várfalvára rendeltetett 1774. főtán. 3. *Osokfalvi* Dániel, 1778—1804 máj. 24-ig. 4. Ki volt 1804—1810 közt, annak nem akadtam még nyomára. 5. *Lövötei* Elek, 1810—1813. 6. *Pálfi* József (várfalvi 1813 jun. 11—1845 ápr. 24-ig. Ez 6 évig vitte a mesteri hivatalt is. Alsó-Járába ment esérébe, hol 1848-ban az oláhok hívei nagy részével legyilkolták. A puskapor árulási jogot az előtte volt pap elvesztvén, ő visszaszerezte. (Lásd levelét a püspökhöz 1844. decz. az 1849. évi püspöki akták 3. sz. al) 7. *Püzi* Sándor, 1845 szept. 29—1849 máj. A Repr. Consist. 1844, ápr. 14-én rendelte Járából ide Pálfi J. helyett, úgy hogy a esere Szt.-Mihálynapkor legyen. Hívei nagy részével lemészároltatott. 8. *Ürmösi* Sándor, 1851 márt. 13—1853 ápr. 24: Atyja mellett Tordátfalván volt káplán. 9. *Orbok* Ferencz 1853 aug. 14—1857 nov. 9. volt Kövenden mester; Várfalvára ment papnak. 10. *Szuhai* János, 1858. febr. 21., volt isk. főnök Kolozsvárt, febr. 21-én neveztetett ki. Sinfalvára vitetett. 11. *Bakó* Lajos, 1878 febr. 28—1885 máj. 30. A collegiumból ment ide és innen Kadásba ment, hol csakhamar elhalt. 12. *Rafay* Zsigmond, 1886 jun. 6-tól. A collegiumból neveztetett ki.

Kénosi Sándor József.

Sz. 1843. † 1898. aug. 15.

A Kénosi Sándor családnak egyik kiváló tagja bevégezte munkás és közhasznú életét. Kénosi Sándor József meghalt.

A honfi szeretetnek és hitbuzgóságnak egy fénye kialudt.

Egy oly családból származva, melynek a nemzeti és vallási szabadság küzdelmes, megpróbáltatásokkal teljes multjában tiszteletreméltó történelme van, átérzi ama dicső hagyomány értékét, melyet örökölt és a család régi dicsőségéhez új koszorúkat fűzött. A nemzeti közművelődés ügyében egyike a lelelkesebbeknek, kik munkára és áldozatra mindig készek; egyike azoknak, kik az Erdélyi Magyar Közművelődési Egylet érdekében megbecsülhetetlen szolgáltatásokat tettek. A vallásos buzgóságban, áldozatkészségben előljár példányszerűleg és hunyadmegyei hitsorsossai iránt elévülhetetlen érdemeket szerzett.

Oly tulajdonságokat és oly erényeket egyesített magában, melyek forrása és tápláléka a szent ügyeknek. Szerette a szépet, az igazat, a nemest.

A neki adott tehetségeket hiven használta s erényeiben folyton növekedett.

Felejthetlen emléket hagy hátra.

Családja szép történelmét egy fényes lappal gazdagította.

PÉTERFI DÉNES.